

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПОЛІСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ПРАВА, ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ТА
НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ
КАФЕДРА СУСПІЛЬНИХ НАУК**

ТРАНСФОРМАЦІЇ ТА ПРІОРИТЕТИ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

**ЗБІРНИК МАТЕРІАЛІВ
IV ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ
НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ**

м. Житомир, 17 квітня 2026 року

Житомир 2026

УДК 316.422(477)

Т 65

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради Поліського національного університету.

Протокол № 10 від 27.05.2026 р.

Редакційна колегія:

Голова редакційної колегії:

Олександр Ковальчук – кандидат економічних наук, доцент, ректор Поліського національного університету.

Члени редакційної колегії:

Наталія Куцмус – доктор економічних наук, професор, проректор з розвитку науки та міжнародної діяльності Поліського національного університету.

Віталій Данкевич – доктор економічних наук, професор, декан факультету права, публічного управління та національної безпеки Поліського національного університету.

Володимир Муляр – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри суспільних наук Поліського національного університету.

Вікторія Мельничук – кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри суспільних наук Поліського національного університету.

Неля Романюк – доктор історичних наук, професор, професор кафедри суспільних наук Поліського національного університету.

Олександр Суліменко – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри суспільних наук Поліського національного університету.

Геннадій Махорін – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри суспільних наук Поліського національного університету.

Світлана Шевчук – кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри суспільних наук Поліського національного університету.

Світлана Марченко – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри суспільних наук Поліського національного університету.

Рецензенти:

Наталія Валінкевич – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки, підприємництва та туризму Поліського національного університету.

Олег Соколовський – доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії та політології Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Леся Левченко – кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії і соціальної антропології імені професора І. П. Стогнія Університету Григорія Сковороди в Переяславі.

Трансформації та пріоритети розвитку українського суспільства в контексті європейських інтеграційних процесів: збірник матеріалів IV Всеукраїнської науково-практичної конференції (17 квітня 2026 р., м. Житомир). Житомир: Поліський національний університет, 2026. 144 с.

Збірник сформовано за матеріалами доповідей учасників IV Всеукраїнської науково-практичної конференції «Трансформації та пріоритети розвитку українського суспільства в контексті європейських інтеграційних процесів», яка відбулася в Поліському національному університеті (м. Житомир) 17 квітня 2026 року.

Матеріали конференції надруковано в авторській редакції.

Юлія Кондратюк

ПРАВОВІ ТРАДИЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ У КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПРАВА (НА ПРИКЛАДІ МАГДЕБУРЗЬКОГО ПРАВА)....51

Геннадій Махорін

РЕФОРМАЦІЯ І КОНТРРЕФОРМАЦІЯ В УКРАЇНІ: ВПЛИВ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ТЕНДЕНЦІЙ НА ПРОЦЕСИ У ПРАВОСЛАВНІЙ ЦЕРКВІ55

Наталія Лазуріна

ПОЛІТИЧНА АКТИВНІСТЬ У ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ СУСПІЛЬСТВАХ.....59

Олена Кравченко

КОМУНІКАТИВНА РАЦІОНАЛЬНІСТЬ ЯК ОСНОВА СУСПІЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ В УКРАЇНІ62

Микола Рик

ФІЛОСОФСЬКІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У СПАДЩИНІ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ67

В'ячеслав Магась

ЕРОЗІЯ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ СОЛІДАРНОСТІ КРІЗЬ ПРИЗМУ ТЕОРІЇ СОЦІАЛЬНИХ ДІЙ ВІЛЬФРЕДО ПАРЕТО72

Валентина Довженко

ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ КРЕАТИВНИМИ ІНДУСТРІЯМИ ЯК ІНСТРУМЕНТ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПРОСТОРУ78

Світлана Шевчук, Любов Кондратюк

ФРОНТИР ЯК ФАКТОР ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ.....86

Неля Романюк

ПРОБЛЕМИ ВЛАСНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В ІСТОРИЧНОМУ КОНТЕКСТІ94

Світлана Шевчук,

кандидат філософських наук, доцент,

доцент кафедри суспільних наук

Поліського національного університету

Любов Кондратюк,

кандидат філософських наук, доцент,

доцент кафедри філософії та суспільних наук

Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка

ФРОНТИР ЯК ФАКТОР ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ

У контексті досліджень різноманіття та особливостей суспільних процесів, зростає увага до проблеми пограниччя, буферної або перехідної зони. Актуальність таких досліджень була підтверджена створенням Асоціації прикордонних досліджень (1976) та становленням навчальної дисципліни – лімології (кордонознавства).

Корені зацікавленості цією проблематикою – досить глибокі. У 1893 році американський вчений Фредерік Тернер у доповіді «Значення фронтиру в історії США» звернув увагу на той факт, що такі визначальні риси американців, як демократизм та індивідуалізм, були сформовані внаслідок руху європейських переселенців просторами Дикого Заходу. Ключовим поняттям у його промові було поняття *фронтиру*, тобто лінії зіткнення «цивілізованих» європейців із «варварами» індіанцями [4].

У 1940 р. Оуен Леттімор, характеризуючи фронтір, акцентував увагу на тій його властивості, що він зазвичай є зоною інтенсивної взаємодії різних культур.

Концепт «фронтір» присутній і у праці українського вченого Стефана Томашівського «Українська історія» (1919), але й пізніше багато дослідників

привертати увагу до необхідності досліджувати Україну та українців за допомогою феномену пограниччя.

Отже, фронтир – це зона більш-менш сталої взаємодії на перетині кількох різних соціальних структур, внаслідок чого відбувається трансформація старих та виникнення нових структур (а фронтирність, відповідно, – це стан людських спільнот на фронтірі).

Характеристиками типового фронтіру є: а) «ентропія державної влади» – значно менший вплив формальних інституцій, ніж у центрі, з одночасним посиленням як індивідуального вождізму, так і прямої колективної демократії та самоврядування; б) на руїнах старих ієрархій виникають нові, що спираються на особисті чесноти, а не на родовий, становий чи майновий статус; в) вироблення нових принципів функціонування суспільства; г) посилена мілітаризація (народ-військо, пропаганда військової честі як найвищої чесноти, лицарський етос, зменшення цінності людського життя в очах суспільства); д) зовнішня і внутрішня свобода: значно менший ступінь контролю з боку центру, більший обсяг індивідуальної свободи та можливостей для самоорганізації, схвалення приватної ініціативи; є) фронтірна ідентичність, представлена «фронтірними» культурою, мовою та релігією.

Отже, суспільство на фронтірі було більш вільним як в індивідуальному, так і в колективному сенсі. Культурне, мовне та релігійне різноманіття фронтірних суспільств робило звичним і прийнятним існування інших способів життя (за умови взаємної поваги).

Щодо України, то підказку надає саме ім'я – край, країна, окраїна одного світу, протиставленого іншим. Унікальність та багатство української культури має своєю причиною перехрестя, взаємовплив багатьох культур та релігій.

Будучи «пограниччям», Україна вмістила в собі різноманітні релігійно-культурні традиції, а разом з ними зіштовхнулась з протиріччями: осілий і кочовий спосіб життя, християнська та ісламська, католицька і православна

релігії, різні конституційні системи (наприклад конституція Пилипа Орлика вже у 1710 р. поруч патримоніального деспотизму Івана Мазепи). Сама назва України, яка прийшла на зміну стародавній назві «Русь», втілила в собі Великий кордон. Нечасто згадують про те, щ розташований у центрі сучасної України Київ, був протягом багатьох століть прикордонним містом, містом Великого кордону, містом на межі степу.

Дослідники сходяться на тому, що Україна – складова частина європейської спільноти народів, вона є «західною». Цей західний (європейський) характер України формувався впродовж всієї її історії під впливом контактів з європейцями та їх культурами.

Однак, не можна не помітити в українстві і сильних, відмінних від Заходу елементів. М. Грушевський, порівнюючи українців із великоросами, відмічав, що «український народ – є народом західної культури, збагаченої східними, орієнтальними впливами, у той час як великоруси, хоч і європеїзовані, стоять вповні у власті орієнтального духу і стихії» [1, с. 399].

Слід зауважити, що поняття «Сходу», розуміють двояко: в одному випадку під ним розуміється східне християнство і візантійська культура, в іншому – світ євразійських кочівників» [3, с. 92]. Зосередимось на проблемі з точки зору останнього аспекту.

Згідно з Тернером, «пограниччя» стало найбільш визначальним фактором формування особливостей американського національного характеру. Людиною пограниччя там були піонер і ковбой, характерні особливості яких закріпились у характері типового американця. Звичаї й установки, що виникли в умовах життя на фронтірі, пронизують весь американський побут [4].

У випадку України границя впродовж віків була рухливою. Хлібороби-слов'яни намагались освоїти Дике Поле, прагнучи дістатись берега Чорного моря. Однак цей рух періодично гальмувався хвилями номадизму. Ця боротьба скінчилася лише у другій половині XVIII ст. після знищення

Кримського ханства, коли хліборобська культура змогла тривало заселити степи.

Українська людина пограниччя – козак, який в XVI – XVII ст. репрезентував свій народ. За своєю суттю козацтво – організація військової самооборони населення пограничних земель, що перебували під загрозою. Це був авангард української селянської колонізації, що запозичив багато тактичних засобів від своїх ворогів-номадів.

Козацтво формувалося на неспокійній, рухливій межі між осілою цивілізацією і кочовим світом, християнськими і мусульманськими світами, сповненими конфронтацій та взаємодій, фобій та запозичень у різних сферах. Козаки стали суб'єктом перехресних впливів. Сама поява феномену українського козацтва була специфічним компромісом навиків виживання в Полі з орієнтацією на цінності осілого світу.

Українське козацтво стало головною військово-політичною силою, що протистояла набігам кочовиків. Однак, зображати українське козацтво тільки як військову силу, було б однобічним. Цю думку розвиває дослідник В. Брехуненко, розглядаючи українське козацтво з допомогою концепту «кордонного дискурсу». Адже поряд із військовими конфліктами на прикордонні відбувались активні культурні та господарські контакти. За Брехуненком, козаки «були приречені стати найактивнішими поглиначами тогочасних тюркських впливів» [1, с. 286].

Величезна кількість запозичень, зафіксованих у мові, топоніміці, звичаєвій культурі підтверджують думку про інтенсивні контакти і взаємовпливи. Якщо не зважати на це, то стає незрозумілим, чому «козаки» назвали себе тюркською назвою, полюбляли носити широкі шаровари, голили голови як кримські татари, і чому козак Мамай, зображений на картинах, сидить у позі Будди» [6, с. 116].

Східними запозиченнями були довгі люльки, криві шаблі, інтонаційно орієнтальний спів під бандуру (пандоур) чи кобзу (кабиз). У тюркському світі

поняттям «козак» називали осіб різного походження, коли ті якимось чином вибивались із традиційного ритму життя і пливли проти течії. Козаки також почувались вільними від соціальних і правових умовностей, притаманних материнському суспільству.

Одяг і кухня українців періоду раннього модерну виглядають акцентовано орієнтальними (навіть американські «рослинні мігранти» – кукурудза і квасоля – в Україні 18 ст. були знані як «турецька пшениця» і «турецькі боби», а паління тютюну вважалося в Україні турецькою звичкою).

Схід у побуті панував до 19 ст. включно. Один з мандрівників (К.-Б. Феєрабенд) відмічав, що Кам'янець-Подільський – це головний склад найрізноманітніших турецьких та перських товарів. Перелік східних товарів, що приходили в Україну, охоплює десятки найменувань. Французький граф А. де Шамбона записав у 1818 р., що одяг подільської шляхти – східний. За східними взірцями в Україні засновували у ХУІІІ ст. мануфактури, на яких виготовлялись шовкові пояси, прикрашені золотими нитками. Подільські селянки ще на початку ХІХ ст. носили жовті чобітки, запозичивши цю моду від татар. Запорозький козак був одягнений у типово східний костюм і носив мусульманську зачіску – чуб (оселедець), який у християнському середовищі цілком втрачав свій мусульманський ритуальний зміст.

Перебування на перехресті світів нівелювало, поглинало у собі протиріччя культур і релігій, випрацьовуючи особливий стиль життя. «Інший» тут не був чужим апріорі. Етнічне, релігійне, мовне різнобарв'я лише підкреслювало унікальність регіону і відкривало простір для творчості, що втілювалася в образі життя, цінностях та домінуючих моделях поведінки. Надзвичайна як для станового європейського суспільства свобода підкреслювалася тут самою природою. Безмежний степ, перерізаний річками, посилював відчуття цієї свободи; річки мали чимало безпечних для місцевого люду островів і могли вважатися межею чи кордоном, проте людей фронтиру вони не зупиняли.

Серед визначальних рис характеру людей фронтиру важливу роль відіграють уміння маневрувати, швидко пристосовуватись до нових викликів, інтуїтивно відчувати геополітичні зміни.

Зазвичай люди фронтиру мають витончену інтуїцію і здатні наперед прораховувати перебіг подій. Таке уміння, відпрацьоване століттями і доведене до досконалості, обумовлене прагненням вижити і зберегти свою ідентичність. Фронтирна окремішність у вигляді Запорозької Січі на той момент була символом життя людей, які не бажали тотального контролю з боку держави.

Стереотип мислення козака, в центрі якого ідеї волі та землі, визначив незалежну поведінку, із якою були змушені рахуватись землевласники та урядовці.

Однак, українська ментальність увібрала в себе і риси, які сформувалися, можливо, під впливом південно-східної сторони кордону і не можуть вважатись позитивними. Це такі, як пасивність, рабськість, фаталізм, анархічність, отаманство, жорстокість, підступність, зрадливість, розбишацтво, забобонність.

Таким чином, український національний характер формувався у віковій боротьбі з номадами. Зауважимо при цьому, що серед кожного народу є більш сміливі, відчайдушні, ризиковані люди і люди мирної вдачі. Мирна вдача певною мірою пов'язана з хліборобством.

Степ не відігравав у нас тієї ролі, як наприклад, праліси південної Америки, які були темними та глухими і страшили людину. Однак, предки українського народу були слабшими в порівнянні з номадами – чужими кочівниками, які використовували степ як вихідну точку для наїздів та руйнувань осель українців. Але саме у цьому небезпечному степу з'явився новий елемент, з якого мало народитись козацтво. Тут ніби відбувся синтез свободололюбивої української людини зі степом, який став для козаків місцем їхнього життя. Як зазначав М. Грушевський, в степу, далекім від контролю

державної влади, «розвивалося козацтво як заняття, тут організовувалось воно в певні, правда примітивні форми» [2, с. 320].

Степ був придатним не тільки для здобичництва, але й для хліборобства. Проте мінливі умови, неспокійне та небезпечне життя гальмували заняття хліборобством. Тому в південних степах переважно жили уходники, що займались полюванням, риболовством, здобичництвом, сезонними роботами. У цих людей спостерігалась виразна тяга до волі: бути вільною людиною – це основне. Хліборобство ж видавалось їм такою системою відносин, яка пов'язана з поневоленням людини людиною. І все ж український тип у своїй основі був і залишається хліборобським типом. Археолог Щербаківський говорив про матріархальну хліборобську культуру українського народу як про певний сталий тип.

І справді, коли придивитись ближче, то реакція українця на степ – це реакція переважно хлібороба. Степове землеробство відповідало українській вдачі, адже українець ніби намагався поєднати свою любов до плідної землі широких степів з не менш дорогим йому ідеалом свободи. З одного боку, у ньому було щось і від здобичницької ватаги як спілки рівних з рівними з правом вийти зі спілки, з іншого – він втілював хліборобську витривалість і цупкість, що йшла від органічного зв'язку з землею. Таким чином, українець вмів і міцно триматися землі, і бути рухливим та ініціативним у пошуках нових хліборобських теренів. Він поєднав риси хлібороба і степовика.

Притримуючись думки про важливість реакції людей на природні обставини та у зв'язку з проблемою лісу і степу, можна виділити два аспекти української вдачі – оборонний і офензивний. Ліс давав людині захист, обороняв її від ворогів, тоді як степ примушував активно виступати проти ворога.

Оборонні і офензивні тенденції проходять через усю нашу історію. Були в Україні люди, що схилилися до оборони, і люди більш офензивної (наступальної, спрямованої на атаку) вдачі. Офензивні тенденції виявились і у

нашого хлібороба, який проявляв активність у пошуках кращої долі та землі. Однак, ці тенденції були притаманні людям більш номадського, авантюрного типу, які полюбляли вільне життя, здобичництво і зовсім не прагнули вести осілий спосіб життя на землі. Це були уходники, січові братчики, запорожці, гайдамаки; вони першими освоювали нові землі, а вже за ними йшли активні хлібороби.

Перевага оборонності, спричинена потребою захищатись від ворогів та відстоювати свої права і свободи в умовах залежності від інших (Москви або Польщі), наклали відбиток на українську психіку. Характер українця утримує немало оборонних елементів, зокрема скритність, недовірливість, впертість.

Це почуття вічної загроженості для себе, свого народу та території породило в українця безкінечну тугу за свободою. Українець – індивідуаліст, і через історичні обставини, що постійно спонукали боронити свою свободу. Він не схиляється перед авторитетами і любить добровільні об'єднання. Хліборобський індивідуалізм проявився і в хуторянському ідеалі життя, який також є свого роду оборонністю.

Таким чином, порубіжжя (фронтир) виявилось суттєвим фактором формування особливого типу світосприйняття, специфічних цінностей та нових ментальних рис і стереотипів. Це була територія не лише зустрічі та конфліктів, але й інтенсивної взаємодії та взаємовпливів різних систем світобачення, різних уявлень про сенс життя, різних релігій та моральних норм. Люди фронтиру відчували постійну небезпеку, непередбачуваність, що стало причиною формування афективного, навіть демонстративного стилю поведінки, в якому завжди був присутній поділ на «своїх-чужих».

Список використаних джерел

1. Брехуненко В. Українські козаки на степовому фронтірі. *Український Мультифронтир: нова схема історії України (неоліт – початок XX століття)* / Упор. С. Громенко. Харків: ВД «Фабула», 2025. С. 286 –309.

2. Грушевський М. С. Історія України-Руси: в 11 т., 12 кн. Т. 7. Київ: «Наукова думка», 1995. 628 с.
3. Лисяк-Рудницький І. Україна між Сходом і Заходом (фрагменти). *Український Мультифронтір: нова схема історії України (неоліт – початок XX століття)* / Упор. С. Громенко. Харків: ВД «Фабула», 2025. С. 90–98.
4. Тернер Ф. Значення фронтиру в історії США. URL: <https://bookchain.ai.>turner-f-d>znachenie-frontira-v-amerikanskoy-istorii>
5. Томашівський С. Загальні основи української історії (фрагменти). *Український Мультифронтір: нова схема історії України (неоліт – початок XX століття)* / Упор. С. Громенко. Харків: ВД «Фабула», 2025. С. 38–40.
6. Плохій С. Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до незалежності / Пер. з англ. Р. Клочка. Харків: КСД, 2024. 512 с.

Неля Романюк,
доктор історичних наук, професор,
професор кафедри суспільних наук
Поліського національного університету

ПРОБЛЕМИ ВЛАСНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В ІСТОРИЧНОМУ КОНТЕКСТІ

Розглядаючи відносини власності з позицій історизму, варто зазначити, що ця проблема була актуальною як у давнину, так і залишається важливою донині, адже вона безпосередньо пов'язана з економічним розвитком суспільства, соціальними відносинами та формуванням правових систем у різні історичні періоди.

На теренах України зародження понять і права власності відбувалися ще за умов коли соціальну основу суспільства становила родова община.